

кевичем, буття цивілізації. Одним із недоліків попередніх цивілізацій і причин їх загибелі філософ вважав недостатню моралізованість і правову свідомість суспільства. Аналізуючи історію розвитку цивілізацій і їх внесок у розвиток моралі релігії і права, визначив: “Євреї, Греки, Римляни - це наша школа, це необхідна пропедевтика християнської епохи... Ці три народи доповнюють один одного в пізнанні і розвитку ідеального змісту життя; вони складають одну ідеальну людину, яка відкриває свою вічну сутність, служачи Богу в релігії, служачи істині в науці, служачи людству в праві і законі” (37). Християнське вчення було витвором його власних потреб і пізнаної необхідності душі. Боголюдина, або поєднання Божества з людиною, - цим взірцем означена цінність людського життя. “Людина покликана проявити в собі образ Божий ділом мудрості і правди, любові і святості... Вона повинна бути досконалою, як досконалий її Отець Небесний” (40,10). Пізнання ства людини, означення її неповторності, збудження душі її до величності подвигу во ім'я Правди - таким дзвоном до Людства б'є вчення Памфіла Юркевича.

Муравицька М.П.

(Київ)

ПЕДАГОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ П.Д.ЮРКЕВИЧА В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ СЕРЦЯ

“Лише істинне пізнання справжньої сутності духу уможливило правильне виховання, і тільки правильне виховання надає духові можливість виявляти в дійсному житті свою справжню сутність”.

П.Юркевич, “Курс загальної педагогіки”, 1869 р.

Педагогічна теорія П.Д.Юркевича представлена в таких його основних педагогічних працях: “Лекції про виховання” (1865) (40), “Курс загальної педагогіки” (1869) (38); а також у філософській праці з педагогічними висновками “Ро-

зу” згідно з вченням Платона і досвід згідно з вченням Канта” (1886) (39).

Відомий російський філософ В.С.Соловйов, учень П.Д.Юркевича, писав, що педагогіка була одним із найулюбленіших захоплень його вчителя (39,553). Г.Г.Шпет (філософ з європейським ім'ям, випускник Київського університету св.Володимира) так пояснив глибину цього захоплення: П.Д.Юркевич бачив обов'язок філософії в чарівній величі оточуючих її теоретичний шлях моральних обрядах – його завжди надихала *цілісна* філософія, і саме через завершені її моменти *морального* достоїнства... моральне, “практичне”... примушувало його розв'язувати й теоретичні проблеми філософії (34,608).

Філософські основи педагогічної концепції П.Д.Юркевич розбудував у двох перших (київського періоду наукової творчості) філософських працях – “Ідея” (39) та “Серце і його значення в духовному житті людини згідно з вченням слова Божого” (39). У праці “Ідея” П.Д.Юркевич розгорнув аналіз філософії Платона, підкресливши її творчий, художній, поетичний дух. Сповнений життям, гармонією, красою і добром космос одержує довершеність від ідеї, яка наповнює божественним світлом життя людини. Вона дарує людині здатність творити безсмертне й вічне: людина стає помічником Бога в удосконаленні світу за ідеями істини, добра, краси. За П.Д.Юркевичем, ідея становить вічний зміст безконечного розуму Бога, що переповнений благом, і тому прагне дарувати (за ідеєю, за планом, за зразком) блаженство життя й розуму світові. Відтак світ має цінність не лише для розуму людини, а й для її волі та серця.

П.Д.Юркевич розвинув філософію ідеї, порівнюючи вчення Платона і його учня й опонента Арістотеля. У Платона, зауважує Юркевич, тлумачення дійсності (явищ, речей) з ідеї недостатньо, оскільки Платон вбачає ідеї лише в загальних родових властивостях речі. Річ же є одкровенням ідеї. За Платоном, ідея є загальною сутністю, і тому вона не пояснює можливості божественного промислу в частковому (в речах і особах). Обмеженість такої позиції, підкреслює П.Д.Юркевич, яскраво виявила себе в “ідеальному суспільстві” Платона, де людина з її інтересами, сім'я з її внутрішніми

відносинами, все індивідуальне, особисте, часткове зникає загалюму, пригнічується загалюним, бо лише загалюне, за платонівською філософією й соціологією, відповідає ідеї Платон вбчає ідею лише у відношеннях між речами, а не у внутрішній будові кожної речі, кожної частини світу в її особистому, неповторному існуванні. Арістотель погоджується з Платоном, що лише загалюне становить істинну сутність знання. Але Арістотель, на відміну від Платона, не вважає, що ідея є родовою сутністю речей. Загалюне, родове виявляє себе у родових особливостях. Тому, наголошує Юркевич сутність речі, ідею речі слід шукати в її видових особливостях, що не дозволяють їй зникнути в загалюному, які роблять її дійсною частиною світу й становлять основу її самобутності й досконалості: “Не загалюне буття, а найдосконаліше буття в кожній сфері явиш є одкровення ідеї... Загалюне є простою невизначеною можливістю, а не сутністю речі... Ідея іманентна явищу” (39,29-30). Саме тому, що ідея іманентна явищу, пізнання явища стає пізнанням сутності. Через 10 років у “Курсі загалюної педагогіки” П.Д.Юркевич визначить головну мету педагогіки як виховання розумної особистості, що стає духом як джерелом істини й найдосконалішого блага.

У промові на урочистих зборах імператорського Московського Університету (січень 1866 р.) “Розум згідно з вченням Платона і досвід згідно з вченням Канта ” П.Д.Юркевич наголосив, що у вченні Канта про досвід є такий зміст (на відміну від вчення Платона про розум), який не може бути прийнятий філософією, що спрямована на саму істину. За Кантом, пізнання істини чистим розумом неможливе, можливе лише дослідне пізнання: наука дає тільки корисні відомості. Кант визнає лише предмет чуттєвості. За Юркевичем, через чуттєвість нам дані лише психологічні міражі, а предмети дані через розум: чуттєвість дає розуму завдання, і в розв’язанні їх відповідно до світу ідей народжується предметний світ. Цю промову П.Д.Юркевич завершує розглядом педагогічних проблем у поєднанні їх пізнавальних і моральних аспектів. Політехнічна школа зі своїм багатством корисних відомостей без загалюного принципу, школа, “що не має нічого чарівного для ідеальної людської особливості, школа

загальнопридатних знань так само характеризує не стільки практичний, скільки більш благородний дух тієї епохи, яка поділяла з Платоном переконання у тому, що знання - це добродієність" (39,523). Глибока ідея знання вимагає, щоб спеціальна вченість зростала на широкій основі загальної і цілісної розумової освіти і щоб кожне досягнення на ґрунті спеціальному було водночас збагаченням людської особистості. Як тільки егоїстичні мотиви оволодівають наукою, вона стає керівництвом для ділової людини. Тоді в науці все, що збагачувало особистість кращими переконаннями, залишається осторонь як щось далеке від життєвих розрахунків. Так, природознавство, замість вивчення вічних законів буття й розвитку світу, стає керівництвом, як із надр природи добувати різні ласощі, до яких жадібний рід людський. За таких умов спеціаліст забуває про свою вищу особистість і внутрішні достоїнства і стає знаряддям добування вигод для суспільства. А без свободи, підкреслює Юркевич, без благородних поривань, без розвитку вищого погляду на світ і життя людина не є людиною. Платонічна думка про те, що всі окремі науки відчувають спорідненість в одній спільній істині, спричинила здійснення блискучої ідеї університету, де різні галузі знань поєднуються в одному розумовому утворенні. як різні сузір'я, що створюють один гармонійний космос розуму (39,494). Університетська освіта має на меті формування молодого людини не як суми здібностей або сили. з блискучого розвитку якої суспільство робить знаряддя для своїх корисливих цілей, а як людини, що розвивається за високими ідеалами й нормами. Логіка, метафізика й етика, що відповідно дають норми для мислення, буття й діяльності, - ці елементарні університетські науки про те, що мислимо, що є і що повинно бути, становлять університетську педагогію. яка веде до того, щоб спеціальна освіта була разом з тим і вищою освіченістю (39,525-526).

Ідеї виховання, зокрема значенню ідеї у моральному звільненні людини, у піднесенні її до свободи, П.Д.Юркевич присвятив перший з трьох розділів "Курсу загальної педагогіки". Другий присвячений загальному вченню про виховання, третій - загальній теорії навчання. П.Д.Юркевич визначив мету виховання як таку, що збігається з метою життя,

всі дискусії про яку зводяться до двох думок: одна з них бачить цю мету в щасті, інша - в добродітності, тобто внутрішній гідності. Нормою щастя прислужують змінні потреби, нормою добродітності - постійні ідеї. У християнському ідеалі ці протилежності примиряються: щастя людини відродженої вищим духом, складається з того, що становить її внутрішнє достоїнство (38,9-12). Розбірливість людини в шляхах до щастя надає внутрішньої досконалості особистості. Не лише життя повинно бути гідним нас, стверджує Юркевич, а й ми при цьому повинні мати достоїнство: саме тому людський дух серед світу речей шукає опори в світі ідей. Боротьба між вченням про добродітність і вченням про щастя як про найвищі цілі життя є лише історичним виразом внутрішньої боротьби, яку переживає людське серце. Яка сила переможе у цій боротьбі, такою буде і людина, і епоха, і дух педагогіки. Людина повинна ставитись до життя як до системи завдань. Розірвати союз з даним, щоб трудитись над заданим, є проявом мужності. Людина як така, яку визначає не лише розум, а й серце, повинна бути сильною не лише в знаннях, а й в переконаннях. Через виховання переконань індивідуум стає розумною особистістю, яка не потреби перетворює в цілі, а цілі робить своїми потребами. "Цей вихід дітей Божих з полону, це звільнення людини через розвиток її моральної сутності є найпростішою, головною і всеохоплюючою метою педагогіки" (38.34).

У праці "Серце і його значення в духовному житті людини, за вченням слова Божого" П.Д.Юркевич підкреслив: щоб світло знань стало життям духу, воно повинно дійти серця - тоді істина стане нашим внутрішнім надбанням. Мислення не є суттю душі. У душі є щось задушевне, така глибока сутність, яка ніколи не вичерпується розумом (39,77). Саме з цих позицій можна пояснити моральну цінність людського вчинку, що має безпосереднє джерело в любові серця до добра й краси, а не в холодному усвідомленні обов'язку. Якщо людина творить добро не від серця, а примусово або виконуючи обов'язок, то її вчинки мають не моральну, а лише юридичну цінність. Егоїзм, розрахунок не сумісні з щирим серцем. Виховання, за Юркевичем, реалізує однобічний підхід, коли не розрізняє розумність і моральну цінність вчинку.

Мораль - це заповідь, закон, записаний Богом на оновлених серцях людей. Тому любов виростає з глибин серця. Духовне життя зароджується раніше від світла розуму. Розум характеризується опосередкованою діяльністю, серце - безпосередніми й несподіваними одкровеннями істини (39,85-87).

П.Д.Юркевич завершує "Серце..." педагогічною проблемою, якій він присвятить останні роки життя. Вона полягає у розгляді завдань і мети виховання відповідно до розбудованої ним філософії серця, в окресленні значного кола практичних начал, які зближують сферу віри зі сферою науки. Одним із засобів такого зближення філософ-педагог вважав неупереджене і старанне вивчення Біблії. Так, у "Курсі загальної педагогіки" П.Д.Юркевича читаємо: починаючи з Платона, педагогіка виступала як наука, якій притаманна величчя релігійна, що спонукає вихователя розмірковувати над причинами зла й застерігає його від легковажного сподівання побороити в людському серці зло лише силою розумової освіти, наче перед світлом знань зло саме по собі зникає, як ніч перед світлом сонця. Царська влада розуму повинна бути благородною і сильною, щоб приборкати анархію в душевному житті і щоб при цьому не стати деспотичною і разом з анархією не пригнітити добрі поривання душі. Виховання не тільки навчає вихованця, яким він повинен бути, а й робить його таким. Держава так повинна виховувати своїх громадян, щоб вони були джерелом її сили, свободи й розквіту. Діти не повинні бути знаряддям егоїзму батьків, суспільства, держави. Необхідно, щоб освіта всього народу піднімала його до ідеї загального й цілісного. З давніх часів народи усвідомлювали цю необхідність, але вони не мали можливості здійснити її. Християнство відкрило цю можливість. Під його впливом культура народів стала джерелом сили, свободи, розквіту сучасних держав, які знаходять опору в мужності й мудрості своїх громадян, а не в насильстві над ними. Лише дух людини з його прагненням істини, добра й Богоподібності є метою виховання, все інше: зовнішній лад співжиття, держава, церква - є лише засобами, що повинні освячувати себе правдивим служінням людині, якій прийшов послужити сам син Божий (38,21-22). Людина є предметом вічного обрання Бога. Прагнення християнської педагогіки

полягає в тому, щоб відтворити в особистості вихованця риси безсмертя, якими є мудрість, любов, правда і святість. Для втілення цих ідей людина повинна мати сили. Тому мистецтво виховання, за Юркевичем, є одночасно й естетичним і практичним. Естетичне мистецтво втілює вічну ідею. Практичне має на меті майбутнє. У зрілому віці вихованець повинен знати добро, любити добро й мати сили чинити добро. Відповідно виховуємо: людину розумну, людину моральну й людину творчу.

На думку Юркевича, серце людини стає благородним не лише через піст і молитву, а й через читання Гомера і вивчення Платона. Гуманна освіта досягається поєднанням історичного й раціонального методів виховання. Історичний підхід не сумісний з таким поглядом на ідеал освіти, який нехтує духом певної народності й релігії. Педагогічна спроба створити людину без індивідуальних характеристик нагадує спробу садівника, який, вирощуючи яблука, груші й вишні, намагається виростити ще й овоч взагалі (38,25).

Ідеал освіти, дорогий серцю Юркевича, пов'язаний з певними вимогами до вчителя. Як кожний митець, учитель повинен любити істину, добро й дітей. Все мистецтво виховання, за Юркевичем, зосереджується на двох завданнях - поставити учня в інший світ і привести його до такого стану спокою, в якому учень, засвоюючи враження від цього світу, міг би думати над тим, що відбувається в ньому самому й поза ним. Почуття свободи при цьому повинно переважати. Людина вільна, вона мусить жити всередині своїх власних суджень про добро і зло. Виховувати - значить посилювати в душі природжене натхнення (38, 154-155). Безкорисливе щастя вихователя полягає у тому, щоб його діти були досконалими і прекрасними. Дітям властивий споглядальний напрямок духу, який засвоює світ не у вузьких межах індивідуального розрахунку, а так, як його засвоюють ангели й вищі уми людства (38,32-33). Діти більше, ніж дорослі, захоплюються спогляданням речей і мріями про них. Мрії ж є батьківщиною будь-якого сильного мислення й розуміння. Дитина прагне знань, прагне перенести у свою душу всі рази світу, щоб серцем випробувати їх значення. Тому в дитині слід розвивати споглядальний напрямок духу.

П.Д.Юркевич приділив значну увагу розвитку “розумового такту” (інтуїції), що керує думками несвідомо або напівсвідомо. Розумовий такт виявляє себе у здатності пізнавати істину не поступово, а відразу, начебто чуттям, без допомоги міркувань чи умовиводів. Тому Юркевич вважає забобою педагогічну вимогу повної свідомості навчання. Адже багато розуміємо ми через гармонію, через ті вищі настрої і почуття, що народжуються в нас. Повне усвідомлення частин цілого зменшує напругу, глибину й задушевність розуміння (38,294).

Виходячи з філософії серця, П.Д.Юркевич надавав виняткового значення в мистецтві виховання (у взаємодії інтелектуальної й емоційної сфер) естетичному вихованню, особливо співу. Естетичне виховання розв’язує завдання перекладу всіх мов, якими розмовляє з нами дійсність, мовою розуму. Дійсність можна збагнути як символ вищого життя, як невидиму душу, або ідею речей. Про що вони хочуть сказати нам? Уже протилежність світла й тьми справляє на дух особливе враження. Через очі ми бачимо розумом і серцем. Дітям, говорить Юркевич, слід прислухатися до того, що розповідають їм про світ і життя прекрасні музи не для того, щоб стати художниками, композиторами, поетами, а для того, щоб збагатитися досвідом й ідеями, а також щоб дух звикав до чистих, високих настроїв. З естетичним змістом слід знайомитись там, де він втілюється у прекрасні форми. Зір вандалів не був розвиненим настільки, щоб бачити прекрасні форми і розуміти ідеї, що ці форми втілюють, тому вандалі зивали прекрасні статуї камінням. З конструкції слів не можна пізнати, що таке дружба і гармонія, радість і щастя, благородство й краса, вищий лад життя й почуттів. Їх слід ствердити у своєму душевному розвитку, для чого необхідно знати, у яких формах відкриваються ці сторони життя. Людина повинна пережити, відчути моральний і естетичний дух речі як явище, щоб усе прекрасне в природі і мистецтві не було для неї, як для вандалів. камінням (38.367).

Окрему частину “Курсу загальної педагогіки” П.Д.Юркевич присвятив педагогічному значенню мистецтва співу. Ідеальна сила музичних вражень полягає не лише в насолоді, яку дарують нам гармонійні фігури тонів, а й відкритті нової

загадки буття, в збагаченні нашого духу новим і вищим досвідом. Оскільки світ відкривається, робиться близьким людині не лише через знання, а й через почуття серця, то спів що гармонійно поєднує в собі поезію і музику (адже слово є не лише виразом думки, а й символом душевних настроїв) розвиває в людині здатність переживати чужі життєві ситуації, співчутливо ставитись до них. Кращі почуття дитина завоює через пісню. Тому школа, в якій не навчають співу, є явищем ненормальним: вона не готує дітей до життя на волі, на просторі, під відкритим небом (38,367-368). Спів дає людині можливість не лише розуміти, а й відчувати серцем, що значить торжество, радість, печаль, відданість, любов.

Таким чином, завдання школи у зв'язку з вченням про серце П.Д.Юркевич бачив у вихованні почуттів: якщо школа дала учневі світло без тепла, уміння знати без здатності співчувати, то знання будуть використані учнем лише як засоби для удосконалення людей. Людина ж відчуває живу потребу заповнити себе іншими людьми (39,353). Щоб поряд зі знаннями в учнях розквітали кращі почуття необхідні могутній вплив релігії, захоплюючий приклад особистості вчителя, сильні враження від історії людства й вітчизни, споглядання і переживання істини, добра й краси. У спогляданні явищ прекрасних і величних пізнання і любов, голова і серце з'єднані нерозривно (40,201). Стан душі, коли людина ні холодна, ні тепла, спричиняється недостатнім релігійним і естетичним вихованням, які дають крила душі. Виховання повинно бути таким, щоб у душі учня визріла невидима віра, а не тільки щоб він володів її зовнішнім виразом. Школа, яка не дбає про релігійне і естетичне виховання дітей, дає їхнім розумовим силам дуже бідний розвиток (38,367). На думку П.Д.Юркевича, рух людини до мети повинен бути благородним, він повинен бути музикальним, відзначеним життям і гармонією.¹ Філософ-педагог пов'язує виховання з ідеалом такої людини, яка в усіх формах свого прояву виявляє себе саме як людина; всі дрібниці її дій, найбільш нерозраховані рухи її ества повинні бути органічно проникнуті вищим духом так, щоб вони говорили про людину як про естетичного і морального художника (38,368).